

Geleji Katona István és az unitáriusok.

A múlt 1939-ik év 350-ik évfordulója Geleji Katona István erdélyi fejedelemskori református püspök születésének. Arra az időre esik munkásságának ideje, mikor az erdélyi fejedelemség aranykorát élte: Bethlen Gábor és a két Rákóczy György uralkodásának idejére. Kétségen kívül egyike volt kora legkiválóbb embereinek. Egyik kortársa, Basirius az angol származású teológus „legsúlyosabb és legtanultabb“ férfiúnak (vir gravissimus et doctissimusnak) nevezte. Kiváló theologus az orthodox kálvinizmus vonalán, nagy egyházszervező és egyházjogi író, bizonyos mértékig nyelvújító is. Mint teológus ő a szerzője a *Titkok titka* (1645) és a *Válság titka* (1646) című műveknek. Mint nyelvész, egy kis grammatikát is írt. Mint egyházjogász a „Szathmárnémeti kánonok“ összeállítója; mint a benső vallásosság előmozdítója az énekeskönyvnek a kiadója. A fejedelemtől nagy befolyásnak örvend s ennek folytán minden adottsággal rendelkezik, ami egy sikeres munkához szükséges. Harcos vérmérséklet, mások véleményét, ha az övével nem egyezik, nem tudja tűrni. Az Angliából beszivárgott independens, presbiteri és puritáni mozgalommal szembeszáll s azok terjedésének gátat vet. Egyházi beszédei korát különösen jellemző beszédek.

Küzdelseiben nem áll meg egyháza keretein belül, hanem nagy harcot folytat az unitáriusok és a szombatosok ellen. Ugy tűnik föl, mintha az unitáriusok ellen kellene fordítania minden erejét. Ez tűnik ki a *Titkok titkának* címe alá írt jegyzeteiből és bevezető soraiból. Ezek között a következőket olvassuk: „*Titkok titka* azaz az öröktől fogva magától őszinte való és megoszthatatlan egységű *Jehovai* természetben levő és élő, állattal, hatalommal és méltósággal egyenlő *Elohim* személyeknek, három többségek felől való mennyei titkos tudomány, melyet az ó- és újtestamentumból az üdvösségre elégségesen kinyilatkoztatik, elronthatlanul megerősíttetik, és a régiek helyébe minapában támadott új tévely-

gőknek s nevezet szerint Enyedi Györgynek testi okoskodásaitól, agyas csavarásaitól és színes magyarázataitól s fortélyos ellenvételeitől vastagon megoltalmaztatik“.

Itt tehát ugy látszik Enyedi Györgynek a „Szentírás ama helyeinek magyarázata“ stb. című művére gondol. Az antitrinitarismusra nézve így nyilatkozik: „Arius kidermedése után támaszta az ördög ugyanazon saeculumban egy Photinus nevű embert, ki az Úr Krisztusról még nálánál is böcstelenebbül és mocskosabban értett: mert annak eredetét ingyen sem a lezűsző teremtésre, mint Arius, hanem csak a Mária méhében való fogantatásra vitte, semmi magánlévő Istenséget neki nem tulajdonítván, hanem merő embernek lenni tanítván és hogy az Atyát, mint Istent, a Christust pedig csak mint embert kellessék tisztelni, állítván, amint Nicefonus bőven ír felőle. Ennek követői immár a mostani Socinianusok és Blandratisták, kiknek a Kristus személye felől való értelmekek még az Ariusénál is sokkal éktelenebb és oktalanabb és ez okon Photinianusoknak inkább hivatthatnak, mint Arianusoknak“.

Servet Mihályról pedig így ír:

„Ama spanyol Servetus Mihályt a Szent Háromság és Christus örök Istensége ellen való káromkodásért a genevaiak megperzselték 1553 esztendőben“.

Blandratát és János Zsigmondot meg így mutatja be:

„Blandrata a szegény ifju Szapolyai János király udvarába kerülvén, ragadékony rühét másokra is átkené.“

A Blandrata tana atheismussá, Judaismuszá fajult; mert Dávid Ferenc mesterénél, Blandratánál bölcsebb lenni akarván, elébb mene ez egyben s azt kezdé rebesgetni, hogy a Christust még csak isteni névvel se kellessék illetni, sem pedig könyörgésben, imában segítségül hívni. Blandrata az ő tőle behozott tudománynak olyan csudás fajzatától ugyan megrettene és látván, hogy minden Isten nélkül valóság és zsidózás jőne ki belőle, amint meg is lőn, Ferenc ellen támada és ellenben, amint tőle leheté, erősen állitá, hogy a Christus, ha nem természet szerinti örök Isten is, de azért imádni kell, de nem directe, hanem indirecte“.

„Sokan Dávid Ferencet mártírnak tartván, őt követik. Mások meg rajta is keresztül menvén, zsidóságba sűlyedének; az újtestamentumon s az evangeliumon éppenséggel kiadván, csak az őhoz és a Mózes törvényeihez ragaszkodának, annak ceremonias

tiszteleteit gyakorolták, az Úr napja és esztendőök szokásai keresztény ünnepek helyett a szombatot és a zsidó ünnepeket ülték és minden helyen magoknak zsinagógát építvén, azokban minden szombatonként Mózes 5 könyvét olvasták, testeiket zsidó módra sanyargatták, az eledelekben való válogatást és a tiszta s tisztátalan állatok között való különbséget megtartották, sőt néhol-néhol még a férfi gyermekeket körülmetélték“.

A dézsi egyezkedés méltatása után így ír: „Oh vajha azok, akik a Christust nem imádják, mind relegáltatnának és mind kiüzetnének. Ez a szép tartomány ettől a dögletelességtől alkalmasan megtisztulna, mert benne ott igen kevés maradna“.

Az Enyedi György fönnebb említett művére, — ugymond — oly feleletet ad, hogy azoknak az Isten ellen az égbe ordító szájaknak lesz min rágodniok, csak legyenek fogaik hozzá.

S ha még idézzük a bevezetésből azt is, hogy az erdélyi orthodox püspöknek — ahogy akkor az erdélyi ref. püspököt nevezték — az a célja e művével, hogy „ármánykodó szájakat (természetesen az unitáriusoknak) bedugván és abból kibőfögött bűdös kérdéseket mint a szentséges személyekről s mind az igaz keresztényi vallásunkról elhárítván, e kis munkát jó kedvvel elvállalom.“

Ennyi idézet bőségesen elegendő arra, hogy Geleji Katona István erdélyi ref. orthodox püspök, hangjával, irányával, céljával tisztába jöjjünk.

A nagyon terjedelmes két munkának tartalmát fölösleges volna részletesen ismertetni. A mai ember teljesen másképpen szemléli a hittani kérdéseket. Különben az idézett mondatok teljes mértékben előnkbe tárják az irónak célját, de előnkbe tárják az unitáriusokról való állásfoglalását is. De éppen ezért, ebből a hangnemből és lelki magatartásból kiindulva, szükségesnek látszik néhány kérdésnek a fölvetése.

Vegyük ezeket a kérdéseket rendre.

János Zsigmond idejében, a megelőző században törvényt hoztak, hogy vallásáért ne üldözzenek senkit. Az unitárius vallás hívei könyveikben, vitatkozásaikban meghonosították azt a hangnemet, amely az ellenfelet nem bántja, durva, gyalázó kifejezéseket nem használ, egyszóval emelkedett szellemét, gondolkozását változtatott szavakkal, nemes beszéd- és irás modorban juttatja kifejezésre. A vallási türelem a János Zsigmond korabeli Erdélynek

legkiválóbb erénye volt. Ezt a nyugati világ nemcsak elismerte, hanem Erdély egyik legkiválóbb dicsőségének is tartja. Geleji Katona István minderre semmit sem ad. Mintha fájna neki a XVI. század fenkölt másfél évtizedének szelleme. Ennél a kérdésnél tehát éppen az ellen az erdélyi szellem ellen tiltakozik és küzd Geleji Katona István, amely XIX. és XX. századi értékelés igazolása szerint kies hazarészünknek legnagyobb dicsősége.

Ha azonban tovább megyünk, még ennél is fájdalmasabb tapasztalatra jutunk. A fejedelem elnökle'e alatt tartott *dézsí complanatio* rendezte az unitáriusok ügyét. E szerint az unitárius egyház jogi helyzete vitán fölülr rendezést nyert. A recepta religio joga ujból törvényes megerősítést nyert az 1579. évi Blandrata-féle hitvallás alapján. Erdély vezetői szívesen tudomásul vették a lengyel unitáriusok hitvallását is, amely most már teljesen ki volt fejlődve és socinianizmus néven ismerték. Geleji Katona Istvánban azonban nem volt annyi igazi erdélyiség, hogy az unitáriusokkal megkötött egyezség után is legalább türhető viszonyt teremtsen, pedig az unitáriusok elfogadták a béke kedvéért a Jézus imádását. Nagy gunnyal ír a Genfben megégetett Servet Mihályról, pedig Servet Mihály a Krisztus imádása mellett állott, ha teológiaja távol állott is kora orthodoxiájától. Azt az alapot is elítéli, amit az erdélyi törvényhozás elismert. A szombatosokat és az „istenkáromlókat“ a dézsí bizottság szigoruan elítélte. Torockai János ötvöst a cigányokkal agyonköveztették, testvérével: Annával ekklezsiát követtettek, sokakat botbüntetéssel térítettek jobb belátásra, a szombatosokat pedig kemény börlönbüntetésre ítélték. Az állam ereje tehát elég nagy volt ahhoz, hogy az unitáriusok mögé bujt szombatosokat és a Dávid Ferenc hitvallásán álló hívöket (ezeket nevezték „istenkáromlóknak“) ne csak elhallgattassa, hanem meg is semmisítse. Valóban a dézsí egyezség a szombatosság ügyét elintézte. Ez a szerencsétlen és szükségtelen alakulat tovább már számításba jövö bajokat nem okozhatott.

A dézsí egyezség azonban az unitárius egyháznak is sokat ártott. Magát az egyházi szervezetet megmentette, de a hitélet belső fejlődésére rendkívül károsan hatott az, hogy olyan hitvallást kényszerítettek az unitáriusokra, amelyet nem hittek. Ta'án ez is egyik oka annak, hogy a modern idök unitáriusai annyira idegenkednek a megállapított hitvallástól és a hitvallásokban a szellem, a lélek fölött való zsarnokságot és a bensö hitélet hiányát

látják. Jól tudták, hogy az unitárius lelkekből a vértanu Dávid Ferenc szelleme nem halt ki és azért Geleji Katona István és mások is többször a szemünkre velik, hogy titokban Dávid Ferencnek a nyomdokain járnak. Nem állanak a törvény által elismert hitvallás alapján.

A dézsi egyezség szigorú parancsai szerint a Dávid Ferenc és Enyedi György hite szerint s a megegyezés ellen még csak „sultogni“ sem volt szabad. Az unitáriusoknak a fejedelem előzetes jóváhagyása nélkül könyvet nem lehetett kinyomtatni. Árkosi Benedek jámbor elmékedései nem nyerhették meg a fejedelmi cenzor hajlandóságát, pedig ezek a jámbor elmékedések teljesen a dézsi egyezség határozatai alapján készültek. Az unitáriusok nem jutottak szóhoz sem a közélet terén, sem az irodalomban. És ennek ellenére az erdélyi igazhitűek püspöke jónak látja, hogy a teljesen elhallgatott unitáriusokról súlyos ítéletet mondjon a dézsi egyezség kelte után a hetedik esztendőben. Ne feledjük el akkor, amidőn az unitáriusoknak a védelemnek egyetlen lehetősége sem állott rendelkezésükre. Valahogy úgy érezzük, hogy Geleji Katona István két hatalmas teológiai műve — szükségtelen kegyetlenség.

Szükségtelen volt kifelé, mert az unitárizmus egyáltalán nem jelentett semmi veszedelmet Erdélyországban. Szükségtelen a református egyház belső élete szempontjából is, mert a már kialakult kálvini szellemhez és tanhoz semmi újat nem adott. Az erdélyi vallási türelem lett volna az új szellem, de az teljesen hiányzott belőle.

Ezeken kívül van Geleji Katona Istvánnak egy súlyos mulasztása. Nem vette észre, hogy az idő mit követel tőle. Jól és biztonságban érezte magát az erdélyi fejedelmek védelmében, mint a kőszáli sas a fészkében. Azonban a vadász néha a kőszáli sast is sikerrel támadja meg s a vigyázatlan madár-király pórul jár. Európában már megindult az ellenreformáció. Nemcsak a hatalom durva fegyvereivel, hanem szellemi fegyverekkel is. Erre kellett volna fölkészülni, hogy amikor a kis Erdély megszűnt protestáns ország lenni, akkor nagyobb erővel állhasson ellen a róm. katolikus hatalmi elnyomásnak. A III. Károly és Mária Terézia alatti elnyomások megtanították Erdély protestánsait arra, hogy a közös veszedelem ellen közös erővel kell küzdeni. Sőt Geleji Katona István gyermekkorában már a reformátusok és unitáriusok egyesült erő-

vel küzdöttek a közös veszedelem ellen a zsarnok Báthory Zsigmond idejében. Kár volt arról elfeledkezni olyan hamar és ott keresni az ellenséget, ahol tulajdonképpen a jó barát van.

Eppen ezért sajnálattal állapítjuk meg, hogy Geleji Katona István életművének egy jó nagy része nemcsak fölösleges fájdalom okozás, hanem egyuttal erőpazarlás is volt.

Mindezeket nem azért mondtuk el, hogy a testvérelekezetnek fájdalmat okozzunk. Azért sem, hogy Geleji Katona Istvánnak emberi nagyságából valamit levonjunk. Mindent elismerünk, ami elismerésre méltó, de az igazság őszinte kimondásától nem szabad eltérni. Az unitarizmus Erdélyben a magyar szellemben jelent annyit, hogy létjogosultságát elismerjék és megengedjék, hogy azon az uton keresse a vallásos igazságot, amely megnyugtatja, amelynek igazságáról meg van győződve.

Az erdélyi fejedelem egyik legfőbb tanácsosának legalább annyira „erdélyinek“ kellett volna lennie, hogy a törvény által bevett felekezetet, ha nem is tetszik az neki, úgy tárgyalja, mint maga a törvény; azzal a tudattal, hogy azt a törvény védi, annak szükségessége, értéke a kereszténység nagy hivatása szempontjából az ország törvényhozói részéről már meg volt állapítva. A haladás útját akarta megállítani Geleji Katona István, midőn csupán felekezeti szempontból fogta fel feladatát.

A nagy ellenség előtti meghajtjuk az elismerés lobogóját, de egyuttal ismételjük a názárethi Jézus mondását (akinek, még is van köze a kereszténységhez): „Arról ismerjenek meg titeket, hogy az én tanítványaim vagytok, hogy egymást szeretitek“. Ez a nagy keresztényi igazság mindenkinek szól, a kereszténység bármely árnyalatához tartozzék valaki. S csak mi, mi erdélyiek, a vallásszabadság klasszikus földjének magyar lakói ne értenők-e meg?
Benczédi Pál.

Egy törzsökös székely család életéből.

— Az alsóbencédi Gyallay-Pap család székelyszentmihályi ága.¹ —

Minden kornak megvan a maga olvasmány divatja, ama kedvelt írói mű, amelyet az olvasó közönség „irodalmi csemegének” szokott elismerni. Lehetséges, hogy a nagy eseményekkel telt, de valójában érthetetlen korunk talányszerúsége hozza magával azt, hogy a legkeresettebb olvasmányok ma azok, melyek történelmi vonatkozásokban, a multat felelevenítő rajzaikban tárják eléink egy letűnt világ rejtelseit.

Ami ma történik, azt úgy sem fogjuk fel véges ésszel... az események cikázó sebessége túlságos viharossággal cibálja a történelem szekerét ide oda... gyerünk hát a multba, kutassuk, tanulmányozzuk azokat a dolgokat, amelyek egy távolabbi szemlélet tárgyilagosságában leszűrve, nyugodtan és tisztán állanak előttünk. A mai történelírás már nem elégszik meg azonban az ún. n. történelmi események egyszerű idézésével, a modern kutatót már nem csak az országokat és népeket mozgató államokiratok érdeklik, hanem mélyebbre merülve, a régi idők *lelki világára* is kíváncsi, a hajdani multnak *korszellemét* is fel akarja böngészni, azt, hogy miként éltek apáink, mik voltak apró-cseprő gondjaik s örömeik és főként hogy hogyan gondolkodtak? Bár a nap régen is úgy állott a delelőjén, mint ma, a csillagok járása sem változott, föld és levegő is ugyanaz volt, de a világ — oh az egészen más volt...

De hát milyen? ... És honnan tudjuk meg, hogy milyen?...

Úgy, hogy belenyúlunk a régi levelesládák avatag papirhalmaza közé és a nagy levéltárak okiratainak pecsétetes pergamentjeiből felépített történelmi műveket, telehintjük az elmúlt idők apró

¹ P. Szentmártoni Kálmánnak a Gyallay-Pap családról írt tanulmánya a napi sajtóban is élénk visszhangra talált. Itt közöljük a véleményét a munkáról egy nem unitárius írónak.

Szerkesztő.